

ანდრო გოგოლაძე, გიორგი ჟუჟუნაშვილი

ტახტის მემკვიდრეობის საკითხისათვის საქართველოში

უძველესი დროიდან სამეფო ხელისუფლების კონცეფცია შედგებოდა რამდენიმე ნაწილისაგან: წარმომავლობა (ღვთიურობა, ღვთისმცოდნეობა),¹ გვარის ხანდაზმულობა, ლეგიტიმურობა, მემკვიდრეობა, საერო და სასულიერო ფუნქციათა სიმბიოზი, ტიტულატურათა იერარქია.

მემკვიდრეობითობა² არის მონარქიული, დინასტიური ხელისუფ-

¹ ერთმმართველობა, თვითმპყრობელობა და მემკვიდრეობითობა – ეს არის ის, რაზეც დამყარებულია სამეფო ხელისუფლება დედამიწაზე, რომელიც ზეციურის მსგავსად არის მოწყობილი. ბიბლიის მიხედვით: უფალმა გამოარჩია დავითი და ჩაუყენა სამწყსოს სათავეში რკინის კვერთხით, რათა დაიცვას თავისი ხალხი და მემკვიდრეობა. დავით წინასწარმეტყველი – ზოგადად მბრძოლველი მეფის სიმბოლოა. შედეგად მიწაზე დამკვიდრდა ერთმმართველობა, უფლის მსგავსად მეფე უნდა ყოფილიყო თვითმპყრობელი (ყოვლისმპყრობელი) და მისი ხელისუფლებაც „შეუცვალბელი“ (მემკვიდრეობითი): „ქ. ხელმწიფემ რაც სამართალი ქნას, იმას ვერავის მოშლის, თვითანვე თუ მოშლის...“ (სამართალი ბერძნული. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. I. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1963, გვ. 163). ამის თაობაზე ასევე განმარტებას იძლევა ამბროსი მედიოლანიუმიდან (მილანელი – IV საუკუნის მოღვაწე, წმინდანი). მისი თქმით – იმპერატორი არ უნდა ემორჩილებოდეს არც ერთ კანონს. მას შეუძლია კანონების დარღვევა, მაგრამ იგი უნდა ემორჩილებოდეს უფალს (В. И. Кузищин. Амвросий Медиоланский – человек, политик, епископ. www.biblicalstudies.ru/books/Kazak40.html; Е. Хайла. Православная концепция царской власти. www.fonddiv.ru/articles/2/272).

² ხელისუფლების გადაცემის სამი წესია ცნობილი: „კანონიერი“, როდესაც ქონება (მემკვიდრეობა) გადადის კანონით დადგენილი წესის მიხედვით; „ანდერძისმიერი“, როდესაც სამკვიდროს უფლება ეძლევა ანდერძში მითითებულ პირს (იხ.: ი. გველესიანი. ანდერძისმიერი მემკვიდრეობის ევოლუციური გზა ქართული საისტორიო წყაროებისა და სამართლის ძეგლების მიხედვით. თსუ ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. I. თბ. 2011.

ლების ერთ-ერთი ძირითადი საყრდენი სვეტი. მემკვიდრეობით წინასწარ განსაზღვრული ხელისუფლება და ხელისუფალი მიიჩნევა გარკვეული სიმშვიდის, მუდმივობის და ხელისუფლების უცვალებლობის გარანტიად. ასეთი დინასტიიდან მომდინარე ხელისუფალი ითვლება ერის სიღრმიდან, ტრადიციიდან, ისტორიიდან ამომდინარე თილისმად, ერის მცველად. მიუხედავად იმისა, რომ მემკვიდრეობითობა შეიძლება შეწყდეს, იდეაში ეს წყვეტა ერისათვის მიუღებელია. დაქუცმაცებულობის ხანაში მძაფრდება დინასტიური (ბაგრატიონთა სამი შტო, ასევე პროვინციის მეფეები და სხვა) შულღი, მაგრამ საბოლოო ჯამში გვარის ერთიანობა შენარჩუნებულია გარკვეული სულიერი ერთობის ხარჯზე.³

როგორც აღვნიშნეთ, დინასტიურობის აუცილებელი თანამდევია მკაცრად განსაზღვრული მემკვიდრეობითობის წესი.

ამ საკითხების კვლევას საგანგებოდ აწარმოებდა ივანე ჯავახიშვილი. მის ნაშრომთა შორის უპირველეს ყოვლისა, უნდა გამოვეყოთ ქართული სამართლის ისტორია (ორი წიგნი), სადაც მკვლევარი განი-

გვ. 167-175); ცნობილია ასევე მესამე – „არჩევითი“ სახეც (მაგ. რუსეთში: ბორის გოდუნოვი, რომანოვთა დინასტია). უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენში დასტურდება ძირითადად მეორე სახეობა.

³ ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბაგრატიონთა დინასტია ერთ-ერთი გამორჩეულია სხვა სამეფო დინასტიათა შორის:

– უძველესი გვარეულობა – ბიბლიურ პერსონაჟებთან მისტიური ერთობის გარდა გასათვალისწინებელია ადრეული ეპოქებიდან მომდინარე დინასტიურობა (თ. დუნდუა. ბაგადატი, ძე ბიგრატისა. თბ. 2001);

– გარდატეხის პერიოდში (უმეფობის ხანა, დაქუცმაცებულობა) სწორედ ამ გვარეულობის ხელმძღვანელობით იწყებდა შემოკრებას ქართველი ერი და საქართველო, მათთან ერთად ყალიბდება ახალი ერთობა; ბაგრატიონები არიან (ინდივიდი, ოჯახი, სახელეული, გვარი) ამ ერთობის შემოქმედნიც და წინამძღოლნიც, ახალ ერთობაში ჩამოყალიბებულნი წესისა და რიგის დამფუძნებელნიცა და შემსრულებელნიც;

– ამ გვარის ფიზიკურ არსებობას ბევრჯერ დაემუქრა საფრთხე, მაგრამ ქართულმა საზოგადოებამ სხვა ვერ იგუა. სახასიათოა დიდებულთა მიმართვა მონღოლი ნოინისადმი: „...ჩვენ ურთიერთს დაუმორჩილებელ ვართ, და არა ევების თუმა დაემორჩილდეთ ვისმე, უკუეთუ არა იყო ნათესავი მეფეთა...“ (ჟამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1959, გვ. 218).

ხილავს ძირითადად I-VI და IX-XIII საუკუნეების მდგომარეობას⁴.

იგი აღნიშნავდა: „ქართული სამართლის ისტორიის შემსწავლელს კარგად უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული ის ძირითადი განსხვავება, რომელიც I-VI სს-ისა და IX-XIII სს-ის საქართველოს სამეფოს შორის იყო: თუ I-VI სს-ში სამეფოს მთელი წესწყობილება და მეფისა და საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეების ხელისუფლება გვაროვნული წყობილების ნიადაგზე იყო აღმოცენებული და მამასახლისობიდან წარმოიშვა და განვითარდა, IX-XIII სს. მეფის ხელისუფლება ერისმთავრობის ნიადაგზე აღმოცენდა და აღორძინდა. ამგვარად აქ ორი სხვადასხვა სამყაროა, ცხოვრების სხვადასხვა პირობებით წარმოშობილი“.⁵

ივანე ჯავახიშვილის მიხედვით ქართულ სამეფო-სამთავროებში მემკვიდრეობითობის წესი⁶ ასეთი იყო:

I-VI სს-ში – როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში წესად ყოფილა უხუცესობით ტახტის გადაცემის ტრადიცია: „დაჯდა მეფედ ძე ვარაზ ბაქარისი... სახელით ფარსმან, რამეთუ იგი უხუცესი იყო ძმათა მისთა“.⁷ მკვლევარი მიუთითებს არსებული წესი-

⁴ რეალურად ამ ნაშრომში უფრო ფართო პერიოდია განხილული.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. I. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. VI. თბ. 1982, გვ. 164.

⁶ ქართულ ეროვნულ ცნობიერებაში ტახტის მემკვიდრეობის გადაცემის გარკვეული წესი (ჩვეულებითი საოჯახო სამართლის მსგავსად) ქართული სახელმწიფოებრიობის გარიჟრაჟზე უნდა შემუშავებულიყო, თუმცა მკაცრად გაწერილი, კანონის სახით ჩაწერილი არსად გვხვდება.

⁷ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და ნათესავთა მათთა. ქართლის ცხოვრება. ტ. I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1955, გვ. 137: ივანე ჯავახიშვილი ამ მოსაზრების დასტურად ყურადღებას ამახვილებს პეტრე იბერის ცხოვრებაში არსებულ ცნობაზე არჩილ მეფის მოხუცებულობაზე: „...ასურული ცხოვრების ავტორს აღნიშნული აქვს, არჩილი მოხუცებული იყო, როცა მეფობა მიიღო“ (ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. I. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. VI, გვ. 163). დ. გოგოლაძეს მიაჩნია, რომ სტრაბონის ცნობა, პირველ გენოსში მემკვიდრეობის უხუცესობით გადაცემის შესახებ, ასახავს სამეფო ტახტის მონარქიული მემკვიდრეობითი უფლების იურიდიულ ნორმას – მაშინდელ უფროს ვაჟზე გადაცემის ტრადიციას და ეხება ძვ. წ. I და ახ. წ. I-II საუკუნეებს (დ. გოგოლაძე. სტრაბონის ცნობა იბერიის (ქართლის) მოსახლეობის პირველი გენოსისა და სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის წესის შესახებ. ჟურნ.: „მნათო-

დან რამდენიმე გადახვევაზე: პრისკე პანიონელის ცნობა მამა-შვილის ერთობლივი მეფობის შესახებ. მკვლევარს მიაჩნია, რომ ეს არის არა ტრადიცია (ჩვეულება), არამედ ლაზიკის მეფეთა მცდელობა დაამკვიდრონ მემკვიდრეობითობის პირმშობის პრინციპი; კიდევ ერთი საკითხია საინტერესო: „რაკი აღმოსავლეთიცა და დასავლეთ საქართველოც I ს-ით ქ. წ. რომაელების პოლიტიკური გავლენის სფეროდ იქცნენ, მათი მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ..., ხოლო შემდეგ მათი ადგილი ბიზანტიამ დაიკავა. IV ს-ითგან მოყოლებული სპარსეთი თანდათან აღმოსავლეთ საქართველოში გაბატონებას ცდილობს... ცხადია, რომ ასეთ პირობებში მემკვიდრეობის კანონის უხუცესობის პრინციპი არა ერთხელ დაირღვეოდა“.⁸

IX-XIII სს-ში „არსებობდა თუ არა სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის დაკანონებული რიგი საბუთებიდან ჯერ არა ჩანს“.⁹ ივანე ჯავახიშვილი გიორგი მერჩულეს ცნობაზე დაყრდნობით ამბობს, რომ პრიმოგენიტურა ჭარბობს. მოგვიანებით დამკვიდრდა თანამოსაყდრეობის წესი, თუმცა, როგორც ადრევე აღნიშნავდა, ეს არ იყო ტრადიციული და ეჭვი შეაქვს, რომ ლაზიკიდან გავრცელდებოდა. ამასთან დაკავშირებით მკვლევარი საინტერესო მოსაზრებას აყენებს: „... საქართველოს მეფეებს ჰსურდათ, რომ თანამოსაყდრეობის წესის წყალობით თავიანთ მემკვიდრეებისათვის „მეფის კურთხევის წესის“ იმ ზოგიერთი მოქმედების ასრულება თავიდან აეცილებინათ, რომელნიც დიდგვარიან აზნაურთაგან მეფისადმი ხელისუფლების გარდაცემას სიმბოლურად გამოჰხატავდნენ“.¹⁰

ბი“. №11-12. 2002, გვ. 106-107). ამ საკითხის გარშემო ასევე იხ.: თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1957; მისივე. საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები. თბ. 1976; ვ. ვაშაკიძე. ელინისტური ხანის ქართლის სამეფოს სოციალური ისტორიიდან. თბ. 1991.

⁸ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. I. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. VI, გვ. 164.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. VII. თბ. 1984, გვ. 146.

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. VII, გვ. 146.

ამრიგად, ივანე ჯავახიშვილის მიხედვით საქართველოში სამეფო ტახტის გადაცემის ძირითადად ორი წესი არსებობდა: უზუცესობის (სენიორული), მოგვიანო ხანაში კი პირმშობის (პრიმოგენეტურა) მიხედვით.¹¹

ამ ძირითადი საკითხების განხილვისას ივანე ჯავახიშვილი არაერთხელ უსვამს ხაზს, რომ მემკვიდრეობის უზუცესობის მიხედვით გადაცემის არსებული წესი ქართული ჩვეულებით დასტურდება; თანამოსაყდრეობის წესი არ უნდა იყოს ტრადიციული ლაზიკაში, მაგრამ გარკვეული მიზეზების გამო შემოიტანეს; მრავალი შემოსევების შედეგად არსებული წესი განიცდიდა ცვლილებას; პირმშობის წესი დაინერგა ერთიანობის ხანაში, რომ „თანამოსაყდრეობისა წესი და თვით ხელმწიფის მიერ თავის ტახტის მემკვიდრის დანიშვნა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ბიზანტიაში, მაგრამ იქ ეს გარემოება სხვა მიზეზით აიხსნება“ და სხვა. ერთი სიტყვით ავტორი განსაკუთრებულ ყურადღებას სწორედ ჩვეულებაზე ამახვილებს, რადგან სხვა დამადასტურებელი არ იძებნება.¹²

¹¹ მსოფლიო პრაქტიკაში ცნობილია მემკვიდრეობითობის 3 წესი: *სენიორული*, როდესაც ტახტზე ადის გვარში უფროსი მემკვიდრე; *მაიორატი*, გარდაცვალების მომენტისათვის მონარქის უფროსი ვაჟი; *პრიმოგენეტურა* – *პირმშობის* წესი, რომელიც გულისხმობს მემკვიდრეობის გადაცემას პირდაპირი დადამავალი გზით, უფროს შტოზე (უფროსი ვაჟი ...), ასეთი შტოს შეწყვეტის შემდეგ მომდევნო უფროს შტოზე და ა.შ. ეს უკანასკნელი წესი კლასიკური ფორმით დასტურდება აშურში, სადაც „ლეგიტიმაციის ნიშანი იყო ხანგრძლივი გენეალოგია, მამაპაპური ტრადიციული დინასტია, რითაც ყოველი მონარქი ამაყოფად“ (ზ. კიკნაძე. ფარნავაზის სიზმარი და მეფობის ლეგიტიმაციის ტიპოლოგია. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. VIII. 2008, გვ. 48). ასევე საინტერესოა დაროს I-ის წარწერები ბიზისტუნიდან: „მამა ჩემი იყო ვიშთასპა, ვიშთასპას მამა არშამა, არშამასი არიარამნა, არიარამნასი ჩიშპიში, ჩიშპიშისა აქამენი. ამიტომაც ვიწოდებით აქამენიანებად“ (Хрестоматия по истории древнего Востока. Под. ред. акад. В. В. Струве и Д. Г. Редера. М. 1963, გვ. 358; <http://loxus-hotel.com/history/koncepcia-vlasti/34???-concepciya-cars.koy-vlasti-u-kushan.html>).

¹² ახალი დროების დადგომამდე კანონისმიერი მემკვიდრეობა თითქმის არსად გვხვდება. რუსეთში მემკვიდრეობის წესი პირველად 1797 წელს პავლე I-ის მმართველობისას შემოიღეს, საბოლოო სახე მან 1906 წელს მიიღო. ჩვენში ცნობილია 1790 წლის კანონი მემკვიდრეობის შესახებ.

გვინდა დავეთანხმოთ მას, მაგრამ ჩვენი მხრიდან გვაქვს რამდენიმე შენიშვნა და დამატება:

1. როგორც ითქვა, მემკვიდრეობის საკითხი ძირითადად რეგულირდებოდა ჩვეულებითი სამართლის ნორმებით და, ცალკეულ შემთხვევებში, ანდერძით – ანუ სამეფო ხელისუფლების ნება არის გადამწყვეტი. ყოველივე ეს ადასტურებს, რომ მონარქის ნება არის სამართლის წყაროც და სამართლებრივ ურთიერთობათა უმაღლესი რეგულატორიც.

ა) მრავალმხრივ საინტერესოა უკვე ნახსენები „მირის ანდერძი“. ამ მონაკვეთს მოვიტანთ სრულად: „ხოლო მირ დამძიმდა წყლულებისა მისგან მოსიკუდიდ, და რქუა ძმასა თვსსა არჩილს: „მე ესერა, ძმაო, მამათა ჩუენთ თანა; არამედ წარმეც და დამფალ საფლავსა მამათავე ჩუენთა თანა. და შენ გაუწყო ადგილი საგანძურთა ჩუენთა ნამალავთა სადა არს. და არა მივის ძე-წული შვილი მკუდრად, არამედ მისხენ შუდნი ქალნი. აწ შენ ხარ მკუდრი სახლისაგან მეფობისა ჩუენისა, მირიან მეფისა. და შენ თვთ უწყი, ვითარმედ ქალი, შვილი ჩუენი, არა მივსციტ ერისთავთა ჩუენთა ცოლად. ანუ მივსციტ მეფეთა, ანუ მოვინმე-ვიდის სპარსთაგან ნათესავი მეფეთა, ვითარცა ფეროზ, რომელსა მისცა მირიან მეფემან ასული მისი ცოლად. და ჩუენ შემცირებულ ვართ, რამეთუ შენ ხარ უცოლო, და მე ვარ უძეო. აწ რათგან მოიყვანნიან მამათა ჩუენთ ცოლნი ასულნი ერისთავთა ჩუენთანი, მისცენ მათ ასულნი ჩემნი და განუყვენ მათ ქუეყანანი ქართლისანი: ნახევარი შენ და ნახევარი მათ. ხოლო საუხუცესოდ რომელ მქონდა, მომიცია შენდა, და გქონდეს საუხუცესოდ...“¹³.

ამ წყაროში დასმულია ჩვენთვის საინტერესო რამდენიმე საკითხი: პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნათლად ჩანს მემკვიდრეობითობის გადაცემის ჩვენში არსებული ყველა ხერხი და საშუალება – მამა-პაპეული ტრადიციაც და ანდერძით, საგანგებო შემთხვევაში ყველა შესაძლო ვარიანტის განხილვა; მეორეც, დადასტურებულია მემკვიდრეობითობის ორი სახე – უფროსი ძეობით (მკუდრობით) და უხუცე-

¹³ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა. ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 240-241.

სობით. ასევე მოტანილია ქალის ხაზით მემკვიდრეობის გადაცემის შესაძლო ვარიანტები შეჯერებული ტრადიციებითან: „და შენ თუთ უწყი, ვითარმედ ქალი, შვილი ჩუენი, არა მივსციტ ერისთავთა ჩუენტა ცოლად. ანუ მივსციტ მეფეთა, ანუ მო-ვინმე-ვიდის სპარსთაგან ნათესავი მეფეთა, ვითარცა ფეროზ, რომელსა მისცა მირიან მეფემან ასული მისი ცოლად... აწ რათგან მოიყვანნიან მამათა ჩუენტ ცოლნი ასულნი ერისთავთა ჩუენტანი...“.

ბ) ყურადღებას იპყრობს დავით აღმაშენებლის ანდერძი,¹⁴ რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში გელათისადმი დაწერილ ანდერძად იწოდება და 1125 წლით თარიღდება.¹⁵

თუმცა აქ სხვა რამ არის საინტერესო, რაც ისტორიკოსთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს: როგორც ვიცით, ანდერძში არის ერთი ფრაგმენტი, სადაც მეფე თავის მემკვიდრეს დემეტრეს სთხოვს, რომ „მივანდუშნ შვილნი და დედოფალიცა, შუამდგომლობით ღმრთისადთა, რადთა ძმად მისი გაზარდოს და, თუ ინებოს ღმერთმან და ვარგ იყოს ცუატა შემდგომად მისსა მეფეჰყოს მამულსა ზედა“.¹⁶ აქ საუბარია დემეტრეს ნახევარძმაზე, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ცუატა-ვახტანგის სახელით არის ცნობილი. იგი არის დავითის უმცროსი ვაჟი, შობილი ყიფჩაღთა მთავრის ასულის გურანდუხტისაგან. მკვლევართა ნაწილი¹⁷ თვლის, რომ არამართო ანდერძის ეს პასაჟი, არამედ

¹⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. წ. I. თბ. 1984, გვ. 60. ანდერძის დედანი დაკარგულია. მოგვეპოვება XIX საუკუნის ოთხი პირი.

¹⁵ როგორც ვიცით, დავითი 1125 წლის 24 იანვარს გარდაიცვალა და ანდერძი საწყისი ფრაზების მიხედვით იმჟვეყნად წარმავალი კაცის დანაბარებია, რომელიც უკვე გრძნობდა სიკვდილის მოახლოებას. ამიტომაც ეს ანდერძი თარიღდება 1125 წლით.

¹⁶ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, გვ. 62.

¹⁷ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, გვ. 60-61; ბ. კუდავა ეთანხმება ნ. შოშიაშვილის მოსაზრებას ანდერძის ნაყალბეობის შესახებ და დამატებით არგუმენტებსაც გვთავაზობს: თუ დავით აღმაშენებელი თავად დემეტრეს უბარებს უმცროსი ძმის გამეფებას, მაშინ გაურკვეველი რჩება, ვის უნდა გადასცემოდა ტახტი ამ უკანასკნელის გარდაცვალების შემდეგ? ასევე ბუნდოვნად მიაჩნია ანდერძის ბოლოს დართული პასაჟი მეფის შეწირულობის შესახებ: ბ. კუდავა. კიდევ ერთხელ დავით აღმაშენებლის ანდერძის ნაყალბეობის შესახებ. იხ. „ქართული ხელნაწერი“. I საერთაშორისო სიმპოზიუმი. მოხსენებათა თეზისები. თბ. 2009, გვ. 103-105.

მოლიანად ანდერძია ნატყუარი. ნ. შოშიაშვილის აზრით, ტექსტს ეტყობა, რომ იგი „ღვთის კარნახის“ საფუძველზე კი არა, არამედ დემეტრეს ნახევარძმის მომხრეთა ინიციატივით არის შედგენილი.

ნ. შოშიაშვილი საკუთარ მოსაზრებას ამყარებს საინტერესო არგუმენტებით:

1. ანდერძის ტექსტიდან – „ვერ უძლე დატევებად საწუთოდსა, ვიდრე არა დამიტევა მე საწუთოდან და დამძიმებული ცოდუთა სიმრავლითა, მწუხარედ განმიყუანა წინაშე მსაჯულისა“.¹⁸ ჩანს, რომ ის დაწერილია დავითის გარდაცვალების შემდგომ, რომელსაც ადგენს „მლოცველი ბერი“. რა ძალა უნდა ჰქონოდა ანდერძს, თუ ის დაიწერებოდა მეფის სიკვდილის შემდგომ.

2. ტექსტში მოხსენიებულნი არიან ერისთავნი. თუმცა დავითის შესახებ არცერთ წყაროში (დავითის ისტორიკოსი, დავითის 1123-1124 წლის ანდერძი) ერისთავნი მოხსენიებულნი არ არიან.

3. ანდერძს არ ახლავს მეფის ხელრთვა, როგორც ეს ახლავს შიომღვიმისადმი დაწერილს.

4. ანდერძში მეფე ცვლის მემკვიდრეობის წესს. არავითარი „ცუაბა“ დავითს არ ჰყოლია. ეს არის დემეტრეს ძმა ვახტანგი. „ცუაბა“ მოხსენიებულია იმ კონტექსტში, სადაც საუბარია, რომ თუ ივარგოს მისმა ძმამ ვახტანგმა ცუაბა-ცოტა. ისეთი ძლიერი და ერთპიროვნული გამგებლისათვის, როგორიც იყო დავით აღმაშენებელი, ასეთი ახალი, შეუფერებელი მემკვიდრეობითი წესის დადგენა წარმოუდგენელი იყო.¹⁹

მართალია, აქ მოყვანილი მოსაზრებები საინტერესოა, მაგრამ მაინც ეჭვი გვაქვს, რომ საბუთი არ არის ნაყალბევი:

მიუხედავად იმისა, რომ ანდერძის გვიანდელი სათაურიდან და მისი პროლოგიდან ჩანს, რომ საბუთის დაწერის დროისათვის მეფე გარდაცვლილია, ჩვენი აზრით, დოკუმენტის ეს პასაჟი ანდერძის დამტოვებლის ფიგურალური გამოთქმაა, იმჟვეინად წარმავალი კაცის და-

¹⁸ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, გვ. 62.

¹⁹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, გვ. 60-61.

ნაბარები, რომელიც მან „წარმოუთხრა მოძღუარსა თქსსა არსენის ჟამსა გარდაცვალებისა თქსისასა ყოველთათჳს დიდებულთა თქსთა“.²⁰

სწორედ ბერი არსენია ამ დოკუმენტის „ბოლო რედაქტორი“ და მასვე უნდა ეკუთვნოდეს სიტყვები: „გებრძანებს და მოგაჴსენებს მეფეთა-მეფე დავით, ღღეთა შინა სიკუდილისა და სოფლით განსვლისა მისისათა, ჩემ მიერ უნდოდსა და უღირსისა მლოცუშლისა მათისა ბერის პირითა“.²¹

თუ ანდერძი შედგენილია დემეტრეს ნახევარძმის მომხრეთა დასის მიერ, მაშინ საეჭვოა, რომ დოკუმენტში დემეტრე შეეძკოთ აღმატებული ეპითეტებით. დავითი მის შესახებ ამბობს, რომ „მომცა პირუშლი შვილი ესე ჩემი დიმიტრი, სიბრძნით, სიწმინდით, აზოვნებითა და სიმცნითა უმჯობესი ჩემსა“.²² მეფე თხოვს დემეტრეს დაუსრულებელი საქმეების შესრულებას, მემკვიდრეობისა და ოჯახის დაცვას²³. საბუთის ბოლოში მეფე თავის მემკვიდრეს ანდერძად უბარებს გელათის კომპლექსის დასრულებას და კურთხევას. საეჭვოა, რომ ვახტანგის მომხრეებს, თუ ისინი თავისი ფავორიტის მომავალზე ზრუნავდნენ, დემეტრე, დავითის უპირობო მემკვიდრედ და ანდერძის შემსრულებლად გამოეყვანათ.

მართალია, ანდერძის სიტყვები: „თუ ინებოს ღმერთმან და ვარგ იყოს ცუატა“ თითქოს ამოვარდნილია საერთო კონტექსტიდან, მაგრამ ვეჭვობთ, რომ იგი მოგვიანო ჩანართი იყოს – ჯერ ერთი, ძალიან საეჭვოა, რომ ტექსტის ცვლილება მოეხდინათ; მეორე, დავითი ამ ანდერძს დემეტრეს უბარებდა და რა თქმა უნდა, მამის დანაბარები ცნობილი იქნებოდა მისთვის²⁴.

²⁰ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, გვ. 61.

²¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, გვ. 61.

²² ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, გვ. 62.

²³ ჩვენი ვარაუდით იგულისხმება დავითის მეორე ოჯახი.

²⁴ მართალია, ტექსტში არ არის ნახსენები, რომ დემეტრე ესწრებოდა ამ ანდერძის შედგენას (როგორც სხვა საბუთებში გვხვდება – თანადგომითა შეიღოთა და ძმათა) და ანდერძს ადგენს მლოცველი ბერი არსენი. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, დემეტრე ინფორმირებული იქნებოდა აუცილებლად დავითის სურვილების შესახებ. აქედან გამომდინარე, ცუატას მომხრეთა მცდელობას, შეეტანათ საბუთში ცვლილება, აზრი ეკარგებოდა.

ჯ. სტეფნაძის აზრით, დავითის ანდერძის აღნიშნული მონაკვეთი უნდა იყოს მომაკვდავი კაცის არაადეკვატური სურვილი. ავტორი ცდილობს გაამართლოს მეფის ზრუნვა თავის მეორე მცირეწლოვან შვილზე. მკვლევარი ასევე აღნიშნავს, რომ დავითის ეს სურვილი გარკვეულწილად შეიძლება განპირობებულია ყივჩაღთა ფაქტორით²⁵. იგი იმასაც აღნიშნავს, რომ „მკვლევარებს, რომლებიც ანდერძის ნაყალბეობაზე მსჯელობენ, გარდა სიტყვიერი მსჯელობისა სხვა საბუთი ვერ მოაქვთ“.²⁶

ჯ. სტეფნაძის ეს მოსაზრება გარკვეულწილად დამაფიქრებელია: სავარაუდოდ ყივჩაღებს დავითის მეფობის ბოლო პერიოდში გარკვეული გავლენა ექნებოდათ როგორც სამხედრო საქმეებში, ისე სამეფო კარზე (დედოფალი ხომ მათი თანამემამულე იყო). აღსანიშნავია, რომ დემეტრეს გამეფების პირველ ხანებში ყივჩაღთა დიდი ნაწილი ათრაქა შარაღანის ძის მეთაურობით სამშობლოში დაბრუნდა.²⁷ მათი დაბრუნება ხომ არ იყო მიზეზი „ცუტას შეთქმულების“ ჩახშობის შემდეგ დემეტრეს მხრიდან ზეწოლისა?!

ვახტანგს, რომ ნამდვილად სურდა ტახტის მიღება, მალე გამოჩნდა. 1130-1131 წლებით თარიღდება მისი გამოსვლა დემეტრე მეფის წინააღმდეგ.²⁸ სცენაზე უკვე მისი მომხრეები გამოდიან. კერძოდ, აბულეთისძეები – მამა-შვილი აბულეთი და ივანე – ცნობილი სარდლები. დავითის თანამებრძოლნი. აბულეთი ჯერ კიდევ სამშვილდის ალების დროს ჩანს მეფის მოხელეთა რიცხვში. აბულეთი მეფის უახლოესი თანამებრძოლი იყო. დავითმა მას ანისის გამგებლობა ჩააბარა. მაგრამ უკვე მისი ძე ივანე აშკარად მტრობდა დემეტრეს. მართალია, მამა უშლიდა შვილს მეფის წინააღმდეგ გამოსვლას, მაგრამ ივანემ არ დაიშალა. როგორც ჩანს, დემეტრე ინფორმირებული იყო შეთქმულთა გეგმების შესახებ. შეთქმულებმა ვერც კი მოასწრეს გამოსვლა.²⁹

²⁵ ჯ. სტეფნაძე. მეფეთ-მეფე გიორგი მესამე. თბ. 1999, გვ. 17-20.

²⁶ ჯ. სტეფნაძე. მეფეთ-მეფე გიორგი მესამე, გვ. 18.

²⁷ ჯ. სტეფნაძე. მეფეთ-მეფე გიორგი მესამე, გვ. 250.

²⁸ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. 1965, გვ. 223-224.

²⁹ ვარდან არეველელი. მსოფლიო ისტორია. ძველი სომხურიდან

მსგავსი სიტუაცია შეიქმნა XII საუკუნის 50-იან წლებში. ამჯერად მემკვიდრეობის წესის შემცვლელად უკვე დემეტრე I გამოდის. ტახტის არა უფროსი ვაჟის – დავითისათვის, არამედ უმცროსის – გიორგისთვის აპირებდა გადაცემას: „ღიმიტრისა, მკნესა კლდითა შინა და მძლესა ბრძოლასა შინა, ორ ძე ებადასა, რომელთა დავით და გიორგი ეწოდებოდა სახელად. მარჩვეელი ძისა უმცროსისა მღარწველი მკიცხველი იქმნა, ვითარ ისაკი იაკობისადმი. და ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავით დღეთა შემცირებითა სრულ ყო პირველ მამასა. და მამამან ძითურთ ძე ტკბილი, შემგუარი მამისა, აღამაღლა თავისა თანა და ძისა სწორად მოსაყდრედ გამოაჩინა – მზე მნათობთა შორის“.³⁰

ამ სურვილს კიდევ უფრო დიდი ამბები და მძიმე შედეგები მოჰყვა ქვეყნისათვის. საქართველო შიდაპოლიტიკური, სამოქალაქო ომების სისხლიან მორევში ჩაიძირა და ეს შფოთი თითქმის საუკუნის ბოლომდე გაგრძელდა.

სამწუხაროდ, არ შემონახულა დემეტრეს ხელიდან გამოსული რაიმე დოკუმენტი, რითაც იგი აპირებდა მემკვიდრეობის წესის შეცვლას. მეფის ეს სურვილი მხოლოდ მოგვიანო ხანის ისტორიკოსებს აქვთ გახმოვანებული, მაგრამ არავინ დაობს დემეტრეს „ანდერძის“ ნატყუარობაზე.

აქედან ნათლად ჩანს, რომ მემკვიდრეობის საკითხის გადაჭრისას მეფის ნება იყო გადამწყვეტი.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, მეფეებს თავიანთი მემკვიდრეები სიცოცხლეშივე იმიტომ აჰყავდათ თანამოსაყდრედ, რომ აეცილებინათ ხელდასმის პროცესში დიდებულთა თანამონაწილეობა, რათა ნაკლებად ყოფილიყვნენ დამოკიდებულნი მათზე.³¹

თარგმნეს ნ. შოშიაშვილმა და ე. კვაჭანტირაძემ. შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ე. კვაჭანტირაძემ. თბ. 2004: Вардан Великий. Всеобщая история. Пер. с арм. Н. Эмина. М. 1961, გვ. 147-148 (ვსარგებლობთ ამ გამოცემით).

³⁰ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 3.

³¹ „დასვა და თავსა გვირგვინი დასდგა თავისა ხელითა, /მისცა სკიპტრა და შემოსა მეფეთა სამოსელითა“ (შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მეფეთა კურთხევის წესში მკაცრად არის გაწერილი თუ ვინ, რომელი მხარის, გვარის, სამოქალაქო და სასულიერო პირი იღებდა მონაწილეობას კურთხევის პროცედურაში. ასევე გვაქვს ფაქტები და ვიზუალური მასალაც, როცა თანამოსაყდრედ ნაკურთხნი ხელმეორედ იქნენ ხელდასმულნი. ეს ეხება დემეტრე I-ის და თამარის მეფედ კურთხევას.

2. ივანე ჯავახიშვილი განიხილავს მემკვიდრის სრულ „ჰასაკოვნებისა“ და აღზრდის საკითხებს, ცალკე გამოაქვს საუფლისწულო სახლის (სასახლის) არსებობის შესაძლებლობა და სხვა. მაგრამ არის რიგი საკითხებისა, რომელთაც ან გვერდს უვლის, ან დღემდე გადაუჭრელია და დაკონკრეტებას მოითხოვს.

ა) ივ. ჯავახიშვილის აზრით უფლისწულის „სრულჰასაკოვნება“ სხვადასხვა ნიშნით განისაზღვრებოდა: პოლიტიკური – 16 წლიდან, სამხედრო – 21 წლიდან, სქესობრივი – 16 წლიდან. სამწუხაროდ, ვარაუდიდან ზუსტად არ ჩანს, თუ რა ასაკი ითვლებოდა სრულასაკოვნებად. ავტორი მხოლოდ ვარაუდს გამოთქვამს.³²

ბ) აღზრდის საკითხებთან დაკავშირებით გვინდა დავეთანხმოთ დ. სართანიას, რომელიც აღნიშნავს: „სამწუხაროდ, ივ. ჯავახიშვილის მსჯელობაში ვერ ვხვდებით მასალებს თუ როგორი წესები იყო გაგრცელებული საქართველოში აღზრდის პროცესის წარსამართავად“.³³

გ) ივანე ჯავახიშვილმა დასვა საუფლისწულო სახლის არსებობის შესაძლებლობის საკითხი, მაგრამ კვლევა არ დაუსრულებია.³⁴

არადა, ამ თემას შესაძლოა ჰქონდეს საინტერესო გაგრძელება: ვეფხისტყაოსანში ნესტან-დარეჯანს ფარსადანმა აუგო სასახლე:

თბ. 1992, გვ. 16. სტრ. 45).

³² ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. VII, გვ. 146.

³³ დ. სართანია. ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ეტიკეტის ისტორიის საკითხები, გვ. 204.

³⁴ „დგეს დარბაზნი საუფლისწულონი მეტად დიდნი წვანითა ქვითა ნაშენები, მაღალნი და მშვენიერნი (მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. I. მშენებლობის ხელოვნება საქართველოში. თბ. 1946, გვ. 124).

„მეფემან სახლი ააგო, შიგან სამყოფი ქალისა...“.³⁵

ამ საკითხზე მსჯელობისას ივ. ჯავახიშვილი გვერდს უვლის აპოლონიოს როდოსელის მონაცემებს აიეტის სასახლესთან დაკავშირებით:

„...აქ (აიეტის სასახლის გალავანში – ავტ.) იდგა სასახლე, რომელსაც მრავალი, კარგად შეკრული ორმაგი კარი და მოსასვენებელი ოთახი ჰქონდა სხვადასხვა მხარეს... პირდაპირ იდგა [ორი] მაღალი სრა-სახლი; ამათგან ერთში, რომელიც უმაღლესი იყო, მბრძანებელი აიეტი ცხოვრობდა თავისი მეუღლით, მეორეში კი აიეტის ვაჟი აფსირტოსი ბინადრობდა... დანარჩენი დარბაზები ეკავათ მხევალ ქალებსა და აიეტის ორ ასულს – ქალკიოპესა და მედეას“.³⁶

დ) განსაკუთრებული განხილვის ღირსია ქალის ხაზით ხელისუფლების გადაცემის წესი. ამ საკითხს ავტორი მხოლოდ თამართან და რუსუდანთან დაკავშირებით მოიხსენიებს, არადა, საქართველოს ისტორიის რამდენიმე მომენტში მას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. მაგალითად, მირის ანდერძის თანახმად, „...და არა მივის ძე-წული შვილი მკვდრად, არამედ მისხენ შუდნი ქალნი. აწ შენ ხარ მკვდრი სახლისაგან მეფობისა ჩუენისა, მირიან მეფისა. და შენ თვთ უწყი, ვითარმედ ქალი, შვილი ჩუენი, არა მივსცილთ ერისთავთა ჩუენთა ცოლად. ანუ მივსცილთ მეფეთა, ანუ მო-ვინმე-ვიდის სპარსთაგან ნათესავი მეფეთა, ვითარცა ვეროზ, რომელსა მისცა მირიან მეფემან ასული მისი ცოლად. და ჩუენ შემცირებულ ვართ, რამეთუ შენ ხარ უცოლო, და მე ვარ უძეო. აწ რათგან მოიყვანნიან მამათა ჩუენთ ცოლნი ასულნი ერისთავთა ჩუენთანი, მისცენ მათ ასულნი ჩემნი და განუყვენ მათ ქუეყანანი ქართლისანი: ნახევარი შენ და ნახევარი მათ“.³⁷

3. სამეფო ხელისუფლების წარმომავლობისა და განვითარების საკითხების კვლევისას უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ხელისუფლის ქცევა ხშირად განისაზღვრებოდა წინარე თაობათაგან შეთვისებული კულტურულ-ისტორიული წარმოდგენების საფუძველზე. თავის მხრივ ეს

³⁵ შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი. თბ. 1992, გვ. 72, სტრ. 329.

³⁶ აპოლონიოს როდოსელი. ანტიკური კავკასია. ენციკლოპედია. ტ. I. თბ. 2010, გვ. 176-177.

³⁷ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა, გვ. 240-241.

წარმოდგენები განისაზღვრება უნივერსალური გადმოცემებით – კანონებით (ჩაწერილი – ადგილობრივი, ანუ გადმოღებული, ან პირდაპირი – ვერბალიზებული. ან ისეთი, რომლის ვერბალიზაციაც შეიძლება³⁸), ასევე წეს-ჩვეულებებით, თქმულებებით.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, განსახილველ წყაროთა რიგს უნდა მივაკუთვნოთ არა მარტო კოდიფიცირებული კანონები, არამედ ვერბალიზებული წეს-ჩვეულებები და რიტუალები. ამის გარდა ყურადღება უნდა მიექცეს დოკუმენტურ მასალას: ანდერძებს, სიგელებს (ადგილობრივი დანიშნულებისათვის თუ უცხოელი მმართველებისადმი), ეპიგრაფიკულ ძეგლებს. განსაკუთრებულ წყაროთა რიგს უნდა მივაკუთვნოთ ფრესკები და მინიატურები.³⁹

დასკვნის სახით აღვნიშნავთ, რომ საქართველოში მემკვიდრეობის საკითხი ძირითადად რეგულირდებოდა ჩვეულებითი სამართლის ნორმებით და, ცალკეულ შემთხვევებში, ანდერძით – ანუ მონარქის ნება არის გადამწყვეტი, ის არის სამართლის წყაროც და სამართლებრივ ურთიერთობათა უმაღლესი რეგულატორიც.

³⁸ ასეთი „გადმოღებული“ უცხოური სამართლებრივი ნორმების მაგალითად მოვიტანთ ვახტანგ VI-ს სამართალში დადასტურებულ ჩანართებს და დავსძენთ, რომ მსგავსი ნორმები ადრიდანვე ჰქონდა შეთვისებული ქართულ სამართლებრივ პრაქტიკას: *სამართალი მოსესი, სამართალი ბერძნული, სამართალი სომხური (სირიულ-რომაული)* (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. I. ვახტანგ VI-ის წიგნთა კრებული).

³⁹ იხ.: ლ. თავაძე. საქართველოს სამეფო ოჯახის სოციალური სტატუსი XI-XVI საუკუნეებში ფრესკული მხატვრობის მიხედვით. თსუ საქართველოს ისტორიის შრომები. I. თბ. 2011; О. В. Погожева. Институализация монархической власти в допетровской России. [www.history.vuzlib.net/ book-o064-page-333.html](http://www.history.vuzlib.net/book-o064-page-333.html)).

Andro Gogoladze, Giorgi Zhuzhunashvili

**ABOUT ORDER OF SUCCESSION TO THE ROYAL THRONE
IN GEORGIA**

Summary

Hereditary succession is one of the major characteristics of the dynastic rule. According to Ivane Javakhishvili, Georgian Kingdom used to have two types of order of succession: at first, while existing the royal clan, it was seniorian order, and later, while existing royal family, primogeniture. As he states (and we agree to his opinion), royal succession in Georgia was regulated according to traditional customs and for the exceptional circumstances, the will of King was decisive. The will of King was the source for the legislation and it acted as the highest regulator of juridical order.